

УСУНЕННЯ ВІД ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ НЕГІДНОГО СПАДКОЄМЦЯ, ЯКИЙ ВЧИНИВ ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ЦИВІЛЬНІ, НОТАРІАЛЬНІ ТА ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Іліопол Інна Михайлівна¹, Стоянова Тетяна Анатоліївна²

Опубліковано	Секція	УДК
01.09.2025	Право	347.961:347.66

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16883316>

Анотація. Питання усунення від права на спадкування негідного спадкоємця з точки зору вчинення домашнього насильства щодо спадкодавця, лише нещодавно почали знаходити відображення в українській правозастосовній практиці, залишаючись при цьому малодослідженими. Ця стаття є спробою системно розглянути зазначену проблематику, виходячи з необхідності комплексного підходу до правового реагування випадків домашнього насильства як морально та юридично неприйнятної поведінки, що суперечить засадам спадкового права. У центрі дослідження положення про усунення від права на спадкування негідних спадкоємців, які своїми умисними протиправними діями насильницького характеру щодо спадкодавця, свідомо поставили себе в протиріччя з етичними й правовими засадами інституту спадкування. Водночас розглянуто межі компетенції нотаріуса щодо фіксації підстав для усунення від спадкування, а також процесуальні особливості розгляду таких справ у цивільному процесі, з урахуванням специфіки доказування фактів психологічного, економічного чи фізичного насильства.

Особлива увага приділена співвідношенню норм матеріального і процесуального права, питанням доказування у справах про усунення від права на спадкування негідних спадкоємців, а також необхідності розробки підходів до оцінки дій, що можуть бути кваліфіковані як домашнє насильство в контексті спадкових правовідносин. З урахуванням сучасного стану судової практики та відсутності уніфікованих стандартів, обґрунтовано потребу міждисциплінарного підходу задля напрацювання методичних та практичних механізмів запобігання порушенню прав спадкодавців.

Отже, у статті досліджено правову природу та особливості застосування інституту усунення від права на спадкування осіб, які вчинили домашнє насильство щодо спадкодавця або інших можливих спадкоємців. Здійснено аналіз положень ч.ч. 1, 2, 5 ст. 1224 Цивільного кодексу України та судової практики, що регулюють правові наслідки негідної поведінки спадкоємця. Автором наголошується на складності доведення фактів психологічного або економічного насильства в контексті спадкових

¹ кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4853-4269>

² кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу Національного Університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9696-6701>

правовідносин. Розкрито проблеми правозастосування та перспективи розвитку законодавства в цьому напрямі. Зроблено висновок про необхідність чіткого розмежування нотаріального і судового порядків усунення від спадкування та механізмів їх доказування.

Ключеві слова: цивільне право, нотаріат, цивільний процес, спадкування, усунення від спадкування, негідні спадкоємці, домашнє насильство.

Disqualification of an unworthy heir who has committed domestic violence from the right to inherit: civil, notarial and civil procedural aspects.

Summary. The issue of disinheriting an unworthy heir on the grounds of domestic violence against the testator has only recently begun to be reflected in Ukrainian law enforcement practice, while remaining largely unexplored. This article attempts to systematically examine this issue based on the need for a comprehensive legal response to cases of domestic violence as morally and legally unacceptable behaviour that contradicts inheritance law principles. The study focuses on the provision for removing unworthy heirs from the right of inheritance, who have deliberately placed themselves in conflict with the ethical and legal principles of the institution of inheritance through their intentional unlawful acts of a violent nature against the testator. At the same time, the limits of the notary's competence in recording the grounds for disinheritance are considered, as well as the procedural features of considering such cases in civil proceedings. Particular attention is paid to the specifics of proving psychological, economic, or physical violence.

Particular attention is paid to the relationship between substantive and procedural law, issues of evidence in cases concerning the removal of unworthy heirs from inheritance rights, and the need to develop approaches to assessing actions that may be classified as domestic violence in the context of inheritance relations. Given the current state of judicial practice and the absence of unified standards, an interdisciplinary approach is needed to develop the necessary mechanisms to prevent violations of testators' rights.

Thus, this article examines the legal nature and peculiarities of applying the institution of deprivation of the right to inherit to individuals who have committed domestic violence against the testator or other potential heirs. It provides an analysis of the provisions of Parts 1, 2 and 5 of Article 1224 of the Civil Code of Ukraine, as well as judicial practice, in order to regulate the legal consequences of an heir's unworthy behaviour. The author emphasises the difficulty of proving psychological or economic abuse within inheritance law. The problems of law enforcement and prospects for developing legislation in this area are revealed. The author concludes by emphasising the need for a clear distinction between notarial and judicial procedures for removal from inheritance and the mechanisms for proving them.

Key words: civil law, notary, civil procedure, inheritance, disinheritance, unworthy heirs, domestic violence.

Вступ

Постановка проблеми. Сприяння в реалізації спадкових прав є одним із найважливіших аспектів у нотаріальній практиці. Зростання кількості спадкових справ в умовах соціальних та демографічних змін в Україні (воєнні дії, міграція, неможливість посвідчити заповіт за певних обставин тощо), зумовлює необхідність більш глибокого осмислення правового регулювання проблемних питань у цьому напрямку та професійного ставлення нотаріусів до вчинення нотаріальних дій щодо спадкування. Особливої уваги набувають питання перевірки нотаріусом усіх фактів, що мають значення при видачі свідоцтва про право на спадщину, що включає встановлення: факту смерті спадкодавця; часу і місця відкриття спадщини; підстав для закликання до спадкування (заповіт, закон, обов'язкова частка в спадщині); родинних зв'язків між

спадкодавцем та спадкоємцями; склад спадкового майна; фактів прийняття або відмови у прийнятті спадщини; постійного проживання зі спадкоємцем, а також відсутності обставин, що виключають право особи на спадкування, зокрема підстав для усунення спадкоємця від права спадкування.

Питання виявлення негідних спадкоємців стала актуальною з огляду на зростання конфліктів у спадковій сфері, особливо на фоні домашнього насильства. У сучасному українському суспільстві проблема домашнього насильства набула значного резонансу, що спричинило активізацію правозахисної та законодавчої діяльності в цій сфері, адже проблема стосується багатьох аспектів: соціальних, психологічних, правових, етичних, що не тільки підриває основи сім'ї, а й порушує права людини. Відтак, необхідність розкриття одного із нових напрямів правового реагування домашнього насильства з врахуванням такої поведінки особи у спадкових правовідносинах в контексті інституту негідних спадкоємців, визначає актуальність обрання цієї теми дослідження.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування інституту усунення від права на спадкування особи, яка вчинила домашнє насильство щодо спадкодавця (інших спадкоємців), аналіз правових механізмів реалізації цього інституту відповідно до частин 1, 2, 5 статті 1224 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та визначення основних проблем і перспектив практичного застосування цих норм на прикладах судової практики.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми спадкування та домашнього насильства були предметом дослідження таких вчених, як В.В. Баранкова, С.С. Бичкова, І.А. Ботнаренко, М.С. Долинська, Ю.О. Заїка, І.М. Іліопол, В.В. Комаров, Ю.В. Нікітін, Ю.О. Пундор, Є.О. Рябокони, Т.А. Стоянова, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Є.О. Харитонов, Ю.С. Чабаненко та інших науковців. Проте аспект домашнього насильства як підстави для усунення від права на спадкування залишається недостатньо дослідженим, з огляду на його відносну новизну у вітчизняному правовому полі. На рівні судової практики існують деякі позиції щодо застосування положень ч.ч. 1, 2, 5 ст. 1224 ЦК України при розгляді справ про усунення від права на спадкування, проте вони потребують доктринального осмислення.

Результати

Цивільний кодекс України у ст. 1224 наводить підстави для усунення від права на спадкування, що здійснюється за законом або за рішенням суду. Аналізуючи вказані норми можна зробити висновок, що інститут усунення від права на спадкування передбачає можливість позбавлення спадкоємця (як за законом так і за заповітом) права на спадщину за певних обставин, наявність яких потребує обов'язкового підтвердження судовим рішенням. І.О. Галецька наголошує на необхідності «розмежовувати категорії «усунення від права на спадкування» та «позбавлення права на спадкування», оскільки вони мають різну правову природу та передумови застосування. Позбавлення права на спадкування регулюється ч. 2 ст. 1235 ЦК України й може мати місце виключно у випадку спадкування за заповітом. Такий прояв волі заповідача оформлюється у тексті заповіту та може мати як пряму (виключає із складу спадкоємців), так і опосередковану (не включає до числа спадкоємців) форму вираження. А отже, на відміну від усунення від права на спадкування, не допускається позбавлення заповідачем права на спадкування особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині. Крім того, на відміну від усунення, яке можливе лише за наявності передбачених законом підстав, для позбавлення спадкоємця права на спадкування достатнім є саме волевиявлення заповідача, без необхідності обґрунтування його конкретними умовами» [1, с. 6-7].

В той же час, інститут негідних спадкоємців передбачає можливість усунення від права на спадкування спадкоємця, який вчинив протиправні дії щодо спадкодавця або інших можливих спадкоємців, що підтверджується судовим рішенням. Такі діяння можна кваліфікувати як домашнє насильство, що вчиняється родичами незалежно від факту спільного проживання, адже законодавство про запобігання та протидію такому насиллю поширюється на подружжя, батьків, дітей, діда (бабу), онуку (онука), братів, сестер, опікунів, піклувальників та інших родичів [2], тобто на осіб, які можуть бути спадкоємцями один одного.

Необхідно підкреслити, що усунути від права на спадкування спадкоємця можливо як за законом, так і за заповітом. До того ж це стосується будь-кого зі спадкоємців (фізичних осіб), навіть якщо вони потребують обов'язкової частки в спадщині або якщо щодо них зроблено заповідальних відказ (ч. 6 ст. 1224 ЦК України).

В цивільному процесі справи про усунення від права на спадкування розглядаються в загальному позовному провадженні. Предметом позову про усунення від права на спадкування є звернена через суд, матеріальна-правова вимога позивача (потенційного спадкоємця) до відповідача (ймовірно негідного спадкоємця) про припинення спадкових правовідносин. Підставою позову у даному випадку буде наявність обставин, які закріплені у ст. 1224 ЦК України, що й будуть обґрунтовувати позовні вимоги позивача у разі доведення їх існування. Зміст позову містить прохання до суду припинити спадкові правовідносини шляхом усунення негідного спадкоємця від права на спадкування [3, с. 450].

Отже, підставами для усунення від права на спадкування негідного спадкоємця, який вчинив домашнє насильство, є:

умисне вбивство або вчинення замаху на життя спадкодавця чи когось зі спадкоємців (ч. 1 ст. 1224 ЦК України). Вказані кримінально карані діяння насильницького характеру (ст. 115, 121 КК України) підпадають під ознаки однієї з форм домашнього насильства, – фізичне насильство, а усунення особи від права на спадкування відбувається або у нотаріальному або судовому порядку. Тобто, якщо потенційний спадкоємець при зверненні до нотаріуса надає «вирок суду або постанову про закриття кримінальної справи з nereабілітуючих підстав, що набрали законної сили та якими підтверджується факт умисного вбивства спадкоємцем спадкодавця (іншого спадкоємця) або замаху на їх життя, то це є самостійною та достатньою підставою для усунення від права на спадкування в нотаріальному порядку» [4], а отже «ухвалення окремого рішення суду в цивільній справі про усунення від спадкування не вимагається, оскільки особа, яка умисно позбавила життя спадкодавця, не має права на спадкування в силу закону» [5]. При усуненні негідного спадкоємця від спадкування за законом, спадкоємець наступної черги може звернутися до суду з позовом про зміну черговості одержання права на спадкування (ч. 2 ст. 1259 ЦК України) або про збільшення спадкової частки, одночасно з вимогою про надання їй права на спадщину.

Важливо, що усунення від права на спадкування можливе не тільки за законом, а й за заповітом усіх можливих спадкоємців (фізичних осіб), однак якщо спадкодавець попри вчинення спадкоємцем замаху на його життя або життя будь-кого з ймовірних спадкоємців, все ж таки призначив його своїм спадкоємцем, то негідний спадкоємець успадковує майно за заповітом спадкодавця, відповідно до ч. 2 ст. 1224 ЦК України.

Хоча усунення негідного спадкоємця, що вчинив кримінальне правопорушення відбувається в нотаріальному порядку, в судовій практиці все ж зустрічаються випадки звернення з вимогою про усунення від права на спадкування за відсутності у спадкоємців доказів, що підтверджують ці обставини або якщо особа вважає, що є підстави для усунення від права на спадкування негідного спадкоємця, однак нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальних дій та пропонує звернутися до суду. Так, наприклад,

позивачка звернулась до суду з позовною заявою про усунення від права на спадкування, визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину та витребування у відповідача частини успадкованого майна. Свої вимоги вона підтвердила ухвалою суду якою було встановлено, що відповідач, страждаючи на психічний розлад, під час сварки зі своєю бабусею, наніс їй десять ударів кухонним ножом, спричинивши поранення, що знаходяться в прямому причинно-наслідковому зв'язку із настанням смерті потерпілої. Рішенням суду було відмовлено у задоволенні позовних вимог, адже «відповідач був неосудним в силу наявності захворювання у формі параноїдальної шизофренії, що виключає умисне позбавлення життя спадкодавця, а отже й відсутні підстави для усунення від права на спадкування» [6]. Тобто, важливим аспектом є доведеність факту вчинення саме умисного вбивства, а неосудність особи або вбивство з необережності не буде підставою для усунення від права на спадкування.

Також, доволі часто звертаються до суду з вимогою про визначення додаткового строку для прийняття спадщини у зв'язку з тим, що негідного спадкоємця було усунуто від права на спадкування, а спадкоємець наступної черги не мав змоги вчасно подати заяву до нотаріуса про прийняття спадщини (ч. 2 ст. 1270, ч. 3 ст. 1272, ч. 2 ст. 1259 ЦК України). В судовій практиці зустрічаються й випадки звернення з позовною заявою про усунення від права на спадкування спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини. Однак, слід звернути увагу, що факт пропуску такого строку не є підставою для усунення від права на спадкування;

умисне перешкоджання здійсненню останньої волі спадкодавця (скласти, змінити або скасувати заповіт), чим сприяли виникненню за ним (іншими особами) права на спадкування або збільшення їх майнової частки у спадщині (ч. 2 ст. 1224 ЦК України). В даному випадку проявляється така форма домашнього насильства як психологічне насильство, що може «включати погрози, залякування чи інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, спричиняючи емоційну невпевненість та шкоду психічному здоров'ю особи» [2]. Складність доведення цієї підстави під час розгляду справи про усунення від права на спадкування полягає у тому, що необхідно довести саме той факт, що заповідач бажав реалізувати свою волю інакше, а неправомірні дії іншої особи заважали йому в її реалізації. До прикладу, судом було відмовлено у задоволенні позову через те, що позивач не зміг довести, що відповідачка умисно перешкоджала спадкодавцю скласти заповіт на його користь, адже висновок експерта, не містить категоричних висновків, а формулювання: «перебуваючи в особливих життєвих обставинах (інсульт дружини), за об'єктивними даними міг бути підданий психологічному впливу, що посприяло несамостійності прийняття рішення, не є беззаперечним доказом такого факту» [7];

злісне ухилення від виконання обов'язків по утриманню спадкодавця, який був у безпорадному стані (похилий вік, тяжка хвороба, каліцтво). В даному випадку проявляється така форма домашнього насильства як економічне насильство, «що включає умисне позбавлення їжі, одягу, коштів, лікування, а також залишення без піклування або догляду» [2]. Усунення від спадкування з цієї підстави можливо лише за рішенням суду та встановлення трьох юридично значущих обставин: по-перше, факту перебування спадкодавця в безпорадному стані внаслідок похилого віку, тяжкого захворювання або каліцтва; по-друге, факту об'єктивної потреби спадкодавця в сторонній допомозі; по-третє, факту ухилення спадкоємця від надання такої допомоги та можливості її надання.

Постановлення рішення «про усунення особи від спадкування потребує дослідження доказів, які підтверджують, що спадкодавець дійсно потребував допомоги саме від відповідача (не від інших осіб), а останній мав необхідні ресурси і реальну можливість її надати, проте свідомо ухилився від виконання свого морального або правового обов'язку щодо забезпечення такої підтримки. Поведінка, що кваліфікується

як ухилення від надання допомоги, повинна мати ознаки винної бездіяльності або умисних дій, спрямованих на уникнення участі в догляді чи підтримці спадкодавця. Така поведінка має ґрунтуватися на усвідомленні обов'язку допомагати та наявності умов для його реалізації, за відсутності яких встановити факт винного ухилення є неможливим. Отже, для задоволення позову про усунення від права на спадкування, необхідне одночасне настання наведених обставин і доведеності зазначених фактів в їх сукупності» [4].

Так, судом було відмовлено у задоволенні позову про усунення від права на спадкування, адже позивач не довів, що спадкодавець за життя був в безпорадному стані та потребував сторонньої допомоги, в тому числі й від відповідача. Крім того, не було надано й переконливих доказів, підтверджуючих факт ухилення відповідача від надання допомоги, тобто доказів винної його поведінки [8].

Проте, у багатьох випадках суди усувають від права на спадкування осіб, які за законом зобов'язані були надавати підтримку та допомогу спадкодавцеві, проте усвідомлюючи свій обов'язок, все ж ухилялись від його виконання, незважаючи на те, що спадкодавець її дійсно потребував (інсульт, інвалідність, онкологічне захворювання тощо). Наприклад, суд усунув від спадкування дружину, яка не надавала жодної допомоги своєму чоловіку, який за життя мав безтермінову інвалідність 3 групи [9]. Також, приміром, судом було задоволено позовні вимоги позивача про усунення від права на спадкування сина, який ігнорував прохання батька про допомогу, попри його обізнаність щодо онкологічного захворювання батька та можливості надавати йому допомогу [10].

Необхідно погодитись з М. Бондаревою та С. Рябовською, які звернули увагу на схожість положень абзацу другого ч. 3 та ч. 5 ст. 1224 ЦК України, оскільки обидві норми стосуються випадків ухилення потенційного спадкоємця від виконання певних обов'язків щодо спадкодавця. У першому випадку йдеться про ухилення від обов'язку з утримання спадкодавця, а у другому – про ухилення від надання допомоги спадкодавцю, який перебував у безпорадному стані. Водночас між цими положеннями існують певні відмінності щодо правових наслідків: у першому випадку спадкоємець, який ухилявся від утримання, позбавляється права на спадкування у нотаріальному порядку за наявності відповідного судового рішення, тоді як у другому – можливе усунення такого спадкоємця від права на спадкування виключно у судовому порядку [11, с.6].

Висновки

Правова природа негідності спадкоємця ґрунтується на морально-етичних засадах спадкового права, тобто спадкоємець усувається від права на спадкування, якщо його поведінка суперечила принципам добропорядності та поваги до особистості спадкодавця. Це положення є не лише інструментом юридичної відповідальності, а й важливим засобом етичного та соціального впливу, що вимагає ґрунтовного наукового осмислення та аналізу судової практики. Сучасне правозастосування стикається з численними труднощами у доведенні факту негідної поведінки домашнього насильника, що обумовлює необхідність комплексного дослідження даного питання.

Усунення негідного спадкоємця від права на спадкування відбувається, залежно від підстав, в нотаріальному або судовому порядкух. Нотаріус, діючи у межах своїх повноважень, зобов'язаний ретельно перевірити всі документи і факти, що можуть свідчити про необхідність усунення негідного спадкоємця від права на спадкування, а в разі сумнівів або недостатності доказів – роз'яснити спадкоємцям право на звернення до суду. У контексті спадкового права важливо довести не лише сам факт насильства відносно спадкодавця, а й тривалість або системність відповідних дій. У судовій

практиці простежується тенденція до більш гнучкого тлумачення ознак негідності – суди дедалі частіше визнають, що психологічне або економічне насильство може бути достатньою підставою для усунення від права на спадкування.

Отже, подальші наукові розвідки щодо усунення від права на спадкування негідного спадкоємця, який вчинив домашнє насильство мають зосередитись на деталізації доказування фактів домашнього насильства у спадкових спорах; аналізі судової практики в межах адміністративного, кримінального та цивільного судочинства, а також аналізі законодавства країн ЄС щодо аналогічних інститутів.

Список використаних джерел

1. Гелецька І.О. Усунення від права на спадкування: теорія і практика застосування правових норм. Галицькі студії: Юридичні науки № 1. 2023. С.с 5-10. URL.: <https://journals.gi.ternopil.ua/index.php/law/article/view/2>
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII// Відомості Верховної Ради. 2018. №5. Ст. 35. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
3. Розгляд окремих категорій справ у цивільному судочинстві : підруч. / Н.Ю. Голубева, І.В. Андрона, Н.В. Волкова [та ін.] ; за ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2024. 592 с.
4. Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24-753/0/4-13. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13#Text>
5. Постанова Верховного суду від 09.09.2024 р. у справі № 688/2840/22 (провадження № 61-10433сво23) URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121570437> (Аналогічні висновки містяться у Постанові Верховного Суду від 27.04.2020 р. у справі № 2029/2-2762/11 (провадження № 61-14824св19) та Постанові Верховного Суду від 14.04.2021 р. у справі № 644/5164/16-ц (провадження № 61-12270св20))
6. Рішення Миколаївського районного суду Львівської області від 26.11.2024 р. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123542941>
7. Рішення Індустріального районного суду м. Дніпра від 04.06.2025 р. Справа № 202/504/20. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128103622>
8. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 14.07.2025 р. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128822341>
9. Рішення Перемишлянського районного суду Львівської області від 24.02.2025 р. Справа № 449/771/24. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125538259>
10. Рішення Орджонікідзевського міського суду Дніпропетровської області від 28.11.2024 р. Справа № 171/2716/24. URL.: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123463248>
11. Бондарєва М., Рябовська С. Усунення від права на спадкування: проблеми теорії і практики. Юридичні науки № 3(114). 2020. С.5-9. URL.: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/2.-114.pdf>